

АСПЕКТИ ВРЕМЕНА У КЊИЖЕВНОСТИ
Зборник радова

НАУКА О КЊИЖЕВНОСТИ
УПОРЕДНА ИСТРАЖИВАЊА

Уредник зборника
Др ЛИДИЈА ДЕЛИЋ

Рецензенти
Др ВЕСНА МАТОВИЋ
Др ТИХОМИР БРАЈОВИЋ

АСПЕКТИ ВРЕМЕНА У КЊИЖЕВНОСТИ

Зборник радова

Уредник
Др Лидија Делић

Институт за књижевност и уметност
Београд
2012

У трошковима штампања ове књиге учествовало је Министарство просвете и науке Републике Србије. Књига се објављује у оквиру научног пројекта „Српска књижевност у европском културном простору” Института за књижевност и уметност у Београду.

САДРЖАЈ

Зборник у времену и о времену	9
I	
<i>Sandra ŠĆEPANOVIĆ</i>	
Неке представе о времену у раној грчкој књижевности	15
<i>Радивој РАДИЋ</i>	
Мисао о времену у „Посланичком слову” Теодора Метохита.	33
<i>Јован ЉУШТАНОВИЋ</i>	
Књижевност за децу и детињство као време иницијације.	47
<i>Желимир ВУКАШИНОВИЋ</i>	
Вријеме, живљење и poiesis. О смислу приповиједања и човјековом пјесничком становању	65
<i>Ивана АНТОНИЋ</i>	
Синтаксичко-семантичка формализација релативног времена у језику Меше Селимовића	81
<i>Марија ИЛИЋ</i>	
Временска оријентација и идеологија: пример наративног идентитета Срба из Мађарске.	117
II	
<i>Миодраг ЛОМА</i>	
Рајско време и историјско невреме. Схватање времена у <i>Библији</i>	137
<i>Јован ПОПОВ</i>	
Метафоре пролазности: неколико примера меланхоличног доживљаја времена у књижевности.	163

<i>Зорица БЕЧАНОВИЋ НИКОЛИЋ</i>	
Тумачења Шекспира из перспективе презентизма. Однос времена настанка и времена рецепције књижевног дела као херменеутички проблем.	181
<i>Тања ПОПОВИЋ</i>	
Спољашња и унутрашња хронологија текста у <i>Евгенију Оњегину</i> А. С. Пушкина	201
<i>Бојан ЈОВИЋ</i>	
„Временски Арго” – неколико запажања о увођењу времеплова као мотива и теме у научној фантастици и (фантастичној) науци . . .	223
<i>Jelena NOVAKOVIĆ</i>	
Tematizacija vremena u nadrealizmu	241
<i>Лидија ДЕЛИЋ</i>	
И време, и простор, и Ман. Вишеслојни хронотоп у <i>Чаробном брегу</i>	261
<i>Milan ĆIRKOVIĆ</i>	
Vreme u senci: strategije atemporalnosti kod Lavkrafta i Gedela	307
<i>Наташа АНЂЕЛКОВИЋ</i>	
Време карневала у <i>Александријском квартету</i> Лоренса Дарела.	323
<i>Тијана ТРОПИН</i>	
Време као агенс фантастичног у приповеткама Хулија Кортасара	351
<i>Zorica ĐERGOVIĆ JOKSIMOVIĆ</i>	
Утопија у vremenu, vreme u utopiji	367
<i>Dejan OGNJANOVIĆ</i>	
Pogubno dejstvo vremena u „Masci crvene smrti” Е. А. Поа i у <i>Vidovitosti Stivena Kinga</i>	383
<i>Mirjana ĆORKOVIĆ</i>	
Raslojavanje vremena u savremenoj rumunskoj književnosti u Vojvodini.	395
<i>Дејан АЈДАЧИЋ</i>	
Уплетена времена у алтернативној историји Јацека Дукаја.	419

Марија ШАРОВИЋ

Источно време у западном свету:

Чапајев и Празнина Виктора Пељевина 429

Andrej MIRČEV

Raslojene temporalosti.

Prema arheologiji postdramskog vremena 453

III

Бојан БОРЂЕВИЋ

Ко господари временом у драми?

Темпоралност у пролозима *Дунда Мароја* 473

Горана РАИЧЕВИЋ

Време у поезији српске модерне (1901–1914) 483

Бојана СТОЈАНОВИЋ ПАНТОВИЋ,

Кристина СТЕВАНОВИЋ

Типови симултанитета у српској

експресионистичкој прози 497

Мина БУРИЋ

Павићевско-урошевићевска тетралогја

– освојена целовитост 515

Јован ДЕЛИЋ

Вријеме, лице, лик и личност.

Маргиналије уз прозу Д. Киша и М. Данојлића . . 545

Љиљана ПЕШИКАН-ЉУШТАНОВИЋ

Време као судбина писца – *Временски дарови*

Зорана Живковића 563

Марија Р. ИЛИЋ
Балканолошки институт САНУ
Београд
marija.ilic@bi.sanu.ac.rs

ВРЕМЕНСКА ОРИЈЕНТАЦИЈА И ИДЕОЛОГИЈА: ПРИМЕР НАРАТИВНОГ ИДЕНТИТЕТА СРБА ИЗ МАЂАРСКЕ¹

Анстракт: Предмет анализе у овом раду је временска оријентација у наративном идентитету мале говорне заједнице Срба из Чипа у Мађарској, која пролази кроз значајне промене, као нпр. значајан пораст међуетничких бракова и процес замене српског мађарским језиком. Чипски саговорници су у интервјуима, обављеним током теренских истраживања, као временске маркере користили деиктике *некад/сад*, при чему *некад* реферише на период од досељавања заједнице у Мађарску до Другог светског рата, тј. период од преко пет векова, а *сад* реферише на период од Другог светског рата до тренутка говорења, тј. период од шездесет, седамдесет година. Ови деиктици заправо денотирају колективно време, у коме је заједница главни актер, и истовремено су индекси двају међусобно супротстављених социјалних поредака. Оно што уједињује и супротставља хетерогене социјалне процесе у поредак *некад* односно *сад* заправо је идеологија: *некад* се везује за ауторитарну идеологију традиције, а *сад* за доба модернизације и нарушавање традицијских норми.

Кључне речи: антрополошка лингвистика, српска мањина у Мађарској, теренско истраживање, дискурс, наративни идентитет, идеологија, деиктици *некад/сад*

¹ Рад је настао у оквиру пројекта Балканолошког института САНУ „Језик, фолклор, миграције на Балкану” (бр. 178010), који финансира Министарство за образовање и науку Републике Србије.

1. Временска оријентација као компонента наративног идентитета

Почев од друге половине XX века наративна анализа доспева у фокус истраживања друштвених наука и хуманистике, узрокујући тзв. наративни преокрет (енгл. *narrative turn*). Неколико деценија потом долази до приближавања и фузионисања студија наратива и идентитета. Тај концепт се може наћи у теоријама како личног тако и колективног идентитета – етничког, националног, социјалног и др. (исп. Рикер 2004 [1992]; Linde 1993; Polanyi 1984, 1985; Kołakowski 1995; Hall 1996; de Fina 2003; Wodak et al. 2009). У фузионисаним концептима идентитет не постоји ван наратива, тј. суштински је везан за наративну форму и њен хронолошки поредак. На основу тих увида настаје појам „наративни идентитет”.

Културна теорија и критичка дискурс анализа показале су да колективни етнички (и национални) наративни идентитети нису униформни, него да се, пре свега, ради о дијалошком пољу које је повезано с односима моћи у друштву. Група аустријских аналитичара издваја следеће компоненте наративног идентитета нације: (1) лингвистичка конструкција *homo nationalis* и *homo externus*; (2) нарација и конфабулација заједничке политичке прошлости; (3) лингвистичка конструкција заједничке културе; (4) лингвистичка конструкција заједничке политичке садашњости и будућности; (5) лингвистичка конструкција „националног тела” (Wodak et al. 2009: 30). Модел јасно показује да концепт времена има значајну улогу у колективном наративном идентитету. Предмет анализе у овом раду је однос између временске оријентације и колективне идеологије у наративном идентитету мале говорне заједнице Срба из Чипа у Мађарској, чији је опстанак доведен у питање након значајних промена кроз које је заједница прошла.

2. Промена друштвеног поретка и дихотомија времена

У новијим антрополошким и лингвистичким истраживањима традицијских заједница које пролазе дубоке структурне и модернизацијске промене истакнуто је да њихови припадници оштро контрастирају прошлост и садашњост (исп. Hill 1998; Tsitstipis 1998, 2004). Истраживања у југоисточној Европи скренула су пажњу на то да говорници реферишу углавном на Други светски рат као на временски период драматичне промене друштвеног оквира и поретка унутар заједница (Прелић 1995: 145; Златановић 2003: 8; Крел 2004: 93; Vučković 2004: 204; Petrović 2009: 89). Референце на Други светски рат као на границу која дихотомијски дели друштвени поредак на доба *некад* и *сад*, врше сличну улогу као и други временски маркери уосталом, тј. „the marker denotes the abstract concept, part of the participant’s time map, the idea of expressing time and creating time categories” (Ćirković 2008: 205). Оштро контрастирање прошлости и садашњости, особеност је и наративног идентитета Срба из Чипа.

2.1. Срби из Чипа: факти и антропололингвистичка проучавања

Место Чип (мађ. Szigetcsép) налази се на дунавском острву Чепел (мађ. Csepel-sziget), 30 км јужно од Будимпеште. Досељавање српске заједнице у околину Чипа се везује за XV век, а у Чип за крај XVI века (исп. Pesty [1864] 1984). Средином XVIII века у Чипу су колонизовани Немци. Простор села је био подељен по етно-конфесионалном принципу на „православни” и „католички” односно *српски* и *швапски*, са православном и католичком црквом, гробљем и школом у једном, односно у другом делу. Српска заједница у Чипу је, дакле, вековима живела као мала енклава, али ипак не без контакта с околним немачким, мађарским и српским заједницама. Релативна географска изолација, заједно са „самодовољним” друштвено-економским начином живо-

та, имала је одлучујућу улогу у одржању чипске заједнице и српског језика у периоду дужем од пет векова.

Након Првог и Другог светског рата драстично се мења етничка структура Чипа. У периоду 1918–1930. долази до масовне оптације српског становништва из Мађарске у Краљевину СХС, а чипска заједница Срба се након тога смањује за 18% (исп. Маловић 2006). Затим, након Другог светског рата из Чипа је протерано две трећине Немаца, а у немачке куће су колонизовани Мађари из сиромашнијих мађарских крајева и из Словачке.² У послератном периоду најбројнија је мађарска заједница, док је српска заједница у сталном опадању, и од 1980. године нема више од 150 припадника, што је 5% укупног становништва (исп. Nepszámlálás 2001 [Попис становништва]).

До Другог светског рата, тачније, до 50-их година XX века, припадници српске заједнице били су повезани затвореном и густом друштвеном мрежом, која је способна да наметне одређене нормативне консензусе својим члановима. Подаци из Матичних црквених књига показују да у чипској заједници доминира сеоска ендогамија све до раних 50-их година (1896–1952), тј. у 70% свих бракова оба супружника су српског етничитета и рођени у Чипу. Након Другог светског рата, мења се етничка структура села, нарушава се просторна сепарација (Мађари се насељавају у *српски* део, Срби у *швапски*), укидају се вероисповедне школе и деца крећу у државне школе, долази до колективизације земље, Чипљани се запошљавају у задругама или фабрикама. Корените промене друштвене мреже одразиле су се у великој мери и на употребу језика, тако да заједница улази у процес замене српског језика мађарским.³ Српска заједница се

² Протеривање је вршено у целој централној и југоисточној Европи, када је на основу одлука Потсдамске конференције (1945), немачко становништво проглашено колективним кривцем (исп. Арог 2004; Пић 2008).

³ Замена језика се дефинише као процес у коме хабитуална употреба једног језика бива замењена хабитуалном употребом другог језика, при чему неколико наредних генерација наставља да користи оба језика (Weinreich 1953). Узроци за замену језика су разноврсни и сложени, а често се као главни истичу субординација којој је мањинска заједница подвргнута у већинском друштву, као и губитак лојалности говорника према свом мањинском језику.

отвара ка егзогамији, која постаје већинска у млађим генерацијама (исп. *Матица венчаних*).

Антропололингвистичка теренска истраживања српске заједнице у Чипу обавио је тим Балканолошког института САНУ 2001. и 2008. године. Истраживачима из Србије је приписана улога ауторитета из „матике”, а саговорницима коетника из „дијаспоре”. Ове комуникативне улоге су утицале на активирање посебних стратегија аутоцензуре и поверења. Велики део саговорника (80%) чинили су припадници најстарије генерације, рођени између два светска рата (1919–1940).⁴ Припадници старије генерације искусили су, дакле, драстичну промену друштвене мреже и интрагрупних норми: сви су билингвални, завршили су српску основну вероисповедну школу, скоро 95% припадника старије генерације склопило је ендегамне бракове; њихова деца се пак могу одредити као терминални (ограничени) говорници српског (енгл. *semi-speakers*, Dorian 1981; *terminal speakers*, Tsitsipis 1998) и махом су склопили егзогамне бракове.

3. Временска оријентација

Мала говорна заједница Срба из Чипа, како је у претходном опису показано, суочена је са демографским падом и заменом језика у тој мери да је њен опстанак доведен у питање. Зато се у овом случају једино може говорити о лингвистичкој конструкцији заједничке прошлости, док је однос према садашњости и будућности нестабилан и изразито зависан од говорног контекста. Стога сам се определила да користим концепт „временске оријентације”, која представља перцепцију времена и обезбеђује људима осећај њиховог „места” у времену; она може бити и врло одређена, али и нејасна, несигурна, имплицирана итд. (исп. Naviland et al. 2007: 130).

⁴ Теренска истраживања је финансијски помогла Српска самоуправа Будимпешта. У истраживањима су учествовале сараднице Балканолошког института САНУ: Биљана Сикимић, Марија Вучковић и Марија Илић. Посебну захвалност на ангажовању и подршци дугујемо Катици и Бориславу Русу.

Временска оријентација Чипљана према прошлости заправо се поклапа с концептом „колективног памћења”, који је увео француски социолог Морис Албваш (фр. *mémoire collective*, Halbwachs [1925] 1950, 1999). Она укључује селекцију и евалуацију прошлих догађаја, конструкцију историјског континуитета заједнице у времену и простору – почев од митске „прапостојбине” у Србији или Црној Гори – и конструкцију јасне симболичке границе у односу на „друге” (о томе делимично у Илић 2010).

С друге стране, оријентација према садашњости је увек изражена преко контраста с прошлошћу, и то употребом антонимичних деиктика⁵ *некад/сад* који реферишу на период „пре/после Другог светског рата”. Наглашен и скоро непомирљив контраст између прошлости и садашњости у идеолошком дискурсу Чипљана – укида оријентацију ка будућности. Таква временска оријентација има своје пандане у заједницама које пролазе кроз корените промене, као што је, поред осталог, замена језика.

3.1. Односи моћи и временска оријентација

Истражујући заједнице Арванита у Грчкој, које пролазе процес замене мањинског „арванита”⁶ (албанског варијетета) грчким, Лукас Циципис је истакао да се основна идеолошка језгра њиховог дискурса заснивају на супротстављању прошлости и садашњости.⁷ Циципис издваја четири основна идеолошка језгра дискурса Арванита:

„Основне нуклеарне форме у којима је изражен контраст могле би се сажети уз помоћ неких прототипских исказа и идеја:

⁵ Термин *деиктик* именује језичке знаке који су лишени референцијалног значења у правом смислу, а чије значење се разумева на основу контекста говорења (Verschueren 1999).

⁶ Наводници у овом случају служе да укажу на то да варијетет није званично признат као посебан језик.

⁷ Циципис сматра идеолошким онај сегмент дискурса који експлицитно или имплицитно реферише на односе моћи у друштву; сходно томе, сегмент дискурса се може сматрати идеолошким језгром (енгл. *ideological nuclei*) уколико индексира структуре моћи на мање-више систематичан и кохерентан начин (исп. Tsitsipis 1998: 119, 132).

1. У ранијим временима људи су патили због тешких животних услова који су преовладавали тада, али су веома држали до моралних начела; формулаични изрази који рекапитулирају ово језгро јесу 'људи су патили', 'некада док сада', 'људи су оставили бога'.

2. Календарски поредак друштвено-верског живота се строго пазио, док напротив данас то није случај.

3. Друштвене улоге су биле унапред одређене нормама, тако да ништа није било препуштено превртљивим животним преокретима, док смо напротив данас сведоци лабављења моралних норми у људском понашању.

4. Језик Арванита је некада био чист и људи су говорили свој језик без мешања с грчким, док је данас језик Арванита помешан; израз који рекапитулира ово језгро јесте 'језик је покварен'" (Tsitsipis 1998: 132 – превод М. И.).⁸

У дискурсу Арванита у Грчкој прошлост је представљена као идеолошки и индексјални тоталитет, садашњост је представљена као фрагментисана а њен друштвени поредак као урушен (Tsitsipis 2004: 581). Како закључује Циципис, фрагментација садашњости заправо је индекс социјалног процеса субординације који је прошла мањинска заједница током формирања модерне грчке нације-државе и замене језика (Tsitsipis 2003: 550).

Уочавајући сличну појаву у дискурсу припадника заједнице Мексикано, који пролазе замену „мексикано“⁹ (науатл) језика шпанским, Џејн Хил (Hill 1998) указује на

⁸ „The fundamental nuclear forms that the contrast can take can be summarized with the help of some prototypical statements and ideas: 1. In earlier times people suffered due to the harsh material conditions prevailing then, but moral principles were kept in high esteem; formulaic expressions recapitulating the nucleus are 'people suffered', 'at that time whereas today', 'people abandoned god'; 2. The calendrical order of socio-religious life was strictly observed then as against today when it is not; 3. Social roles were predetermined by the norm so that the things were not left to chancy turns of life as against today when we are witnessing a moral loosening of human conduct; a formulaic expression recapitulating the nucleus is: 'what is the purpose of a match in the straws?' [sic] 4. The Arvanitika language was once pure and people spoke without mixing their language with Greek whereas today A has become a bastard language, an expression recapitulating the nucleus is 'the language is bastardised'" (Tsitsipis 1998: 132).

⁹ Види напомену 6.

то да су различити идеолошки дискурси повезани с интересним групама и имају своју прагматичку функцију. Тако Хил назива *носталгичним* (енгл. *discourse of nostalgia*) оне дискурсе у којима се прошлост евалуира позитивно а садашњост негативно. Њих производе људи који на тај начин штите свој интерес, као на пример: релативно успешни и богати мушкарци који имају корист од пракси које, како верују, легитимише традиција (н. д. 68, 76).¹⁰ За разлику од њих, мање успешни мушкарци и готово све жене развијају, како Хил назива, *опозитне дискурсе* (енгл. *counter discourses*), који критички вреднују прошлост и позитивно се одређују према садашњости, коју повезују са прогресом и модернизацијом. Чини се, како истиче Хил (н. д. 79), да је дискурс носталгије прагматичка оцена садашњости, и то употребом прошлости као натурализирајуће идеолошке стратегије, док опозитни дискурси представљају прагматичку оцену будућности, када ће, како верују његови заговорници, свако имати подједнаку шансу за образовање и пристојан живот.

3.2. Временска оријентација у наративном идентитету старијих Чипљана

Наративни идентитет Срба из Чипа има велике сличности с претходно поменутиим заједницама. Супротстављање контекста који се везују за прошлост и садашњост, на које се реферише путем временских мар-

¹⁰ Како Хил наводи: „Дискурс носталгије састоји се од формулаичних исказа на ограничену листу тема: *in achto*, језик је био непомешан; нико није знао нити је требало да зна *кастиљански* 'шпански', него је уместо тога говорио *чисти мексикано*. Ритуални сродници су поздрављали једни друге на језику мексикано када би се срели, родитељи су наређивали деци на том језику, а суседи су говорили једни другима на језику мексикано о древним пословима земљорадње. Рад је био тежак, али роба је била јефтина ... Људи су јели традиционална јела ... 'У тим данима било је поштовања'; „The discourse of nostalgia consists of formulaic pronouncements on a restricted list of themes: *in achto*, language was unmixed; no one knew, or needed to know, *castilla* 'Spanish' but instead spoke *pure mexicano*. In Mexicano, ritual kinsmen greeted each other on the village paths, parents commanded children, and neighbors spoke to each other of the ancient tasks of cultivation. Work was hard, but goods were cheap ... People ate traditional foods ... 'In those days, there was respect'” (Hill 1998: 68 – превод М. И.).

кера *некад* и *сад*, омогућава говорнику да уводи различите *гласове* који се, следећи Бахтина (Bakhtin 1981), могу схватити као семантичка позиција говорника у односу на свет, као идеолошка тачка гледишта. У дискурсу Чипљана, контекст везан за *некад* – тј. период пре Другог светског рата – повезује се с ауторитарним гласом традиције и стабилном симболичком границом у односу на „друге”, а *сад* – период након Другог светског рата – повезује се с модернизацијским процесима, урушавањем традиције и симболичке границе према „другима”. Сходно томе, могу се издвојити следеће пропозиције, тј. тематске јединице, и контексти:

контекст везан за <i>некад</i>	контекст везан за <i>сада</i>
– већа српска заједница	– мања српска заједница
– доминација немачке заједнице	– протеривање немачке заједнице
– мала мађарска заједница	– насељавање и доминација мађарске заједнице
– српско-немачка двојезичност	– српско-мађарска двојезичност
– етно-територијална сепарација села	– укидање етно-територијалне сепарације села
– обрађивање свог имања, већина друштвених активности у <i>српском</i> делу села, школовање у српским вероисповедним школама	– колективизација земље, запошљавање у фабрикама, школовање у мађарским школама
– етно-конфесионална ендогамија	– доминација егзогамије
– очување српског језика	– замена и губитак српског језика
– држање обичаја	– напуштање обичаја
– конфликтни међуетнички односи	– хармонични међуетнички односи

Говорници повезују ове пропозиције на основу аналогije, уколико су из исте групе (нпр. све *сад* пропозиције или све *некад* пропозиције), или на основу супротности. Пропозиције се уланчавају било којим редом, засноване су на импликатури и помињање бар једне имплицира све остале – и аналошке и супротне.

Како је истраживање било усмерено углавном ка најстаријим припадницима чипске заједнице, јасно је да

су доминирали дискурси носталгије. Управо сегмент [1], који бележи дијалог двојице Чипљана и истраживача, може послужити као један такав пример:

сад „мешани” језик [1.1–19] – *некад* (*прије*) бројна српска заједница [1.20], *сад* мала српска заједница [1.21–26] – *сад* међуетнички бракови [1.24–33] – *некад* етно-територијална сепарација [1.34] – *сад* задруге, фабрике, расејање, међуетнички бракови, колективизација земље, напуштање пољопривреде, комунизам, затварање српске школе, укидање веронауке [1.34–46].

Саговорници из Чипа у овом случају социјални контекст који везују за прошлост вреднују позитивно, док контекст који везују за садашњост оцењују негативно и деконструишу га. Тако они егзогамне бракове повезују с опадањем заједнице и одричу им аутентичност, тј. сматрају само оне Србе из *чистих* бракова правим припадницима заједнице (исп. 1.20–27). На овај начин, саговорници легитимишу *глас* ауторитарне традиције која је бранила бракове с Мађарима и Немцима све до Другог светског рата. Даље у дијалогу, *глас* ауторитарне традиције се доводи у контрадикцију с аутобиографским референцама и „ја” гласом (исп. СГ₁: Још и мој .. син узео Мађарицу! Онда ја не знам казати на другога”, 1.29–32). Конфликт између прошлости и садашњости, решен је тако што СГ₁ делегитимише самог себе, што имплицира и негативну оцену садашњости.

[1] (С 31, 2001; СГ₁ мушко, (1924), СГ₂ мушко (1933); обојица саговорника рођени и ожењени у Чипу, основна вероисповедна школа, пољопривредници)

[1.1] ИС: Је л то било у у соби? Где се то радило?

[1.2] СГ₁: У комори. [Комора.]

[1.3] СГ₂: [Комора,] натраг комора.

[1.4] ИС: Шта је комора? Је се то то није ложило у комори? Било хладно?

[1.5] СГ₁: Тамо се не ложи. Тамо се држало вино, ко није имо подрум, крумпле++, тамо горе, након што се оцеди воће, леквар.

[1.6] ИС: Шта је леквар?

[1.7] СГ₁: Ејно!

- [1.8] ИС: (смех)
- [1.9] СГ₂: Леквар=
- [1.10] ИС: Да
- [1.11] СГ₂: =то се једе.
- [1.12] СГ₁: Чекај, ДОЋЕ мени на овај! ... <Пекмез> .
- [1.13] ИС: Пекмез, аха.
- [1.14] СГ₂: Но, дошло ми, дошло ми (смех) у главу!
- [1.15] ИС: Добро, добро, добро. А јесте некад говорили пекмез или сте увек говорили леквар?
- [1.16] СГ₁: Па, леквар, леквар, леквар! Кад ми дође у главу, онда.
- [1.17] ИС: Аха, аха
- [1.18] СГ₁: Па знам ја, само српски само треба здраво мислити да шта ћеш да кажеш.
- [1.19] ИС: Добро, добро, хвала.
- [1.20] СГ₂: Прије нас било бар. Било нас три стотине шездесет и пет душа.
- [1.21] ИС: А колко вас сад има?
- [1.22] СГ₂: А сад, шездесет, ако има.
- [1.23] ИС: Јесте сигурни?
- [1.24] СГ₁: Чисто, чисто! Само, не они што је Мад'арица, ил Мад'ар.
- [1.25] СГ₂: [Мешано.]
- [1.26] ИС: [Мешано.] Него ово да сте чисти.
- [1.27] СГ₁: Деведесет процената је све .. мешано.
- [1.28] ИС: Аха.
- [1.29] СГ₁: Још и мој [...] син узео Мађарицу!
- [1.30] ИС: [Аха]
- [1.31] СГ₂: Па све.
- [1.32] СГ₁: Онда ја не знам казати на другога!
- [1.33] ИС: Да, разумем.
- [1.34] СГ₂: Док није дошла задруга, дотле нисмо ни ишли у њев крај никад, све смо у нашем крају.
- [1.35] СГ₁: Била два бирцуза.
- [1.36] ИС: Имали сте, сад бирцуза нема?
- [1.37] СГ₁: Нема.
- [1.38] СГ₂: Сад како је задруга постала, онда ди у фабрике, ди овамо, ди. Расијали=
- [1.39] ИС: Аха

[1.40] СГ₂: = смо се кад је почео [комунизам.] Онда се поузимало, онда.

[1.41] ИС: [Аха]

[1.42] СГ₁: Узели земљу, марву покупили.

[1.43] ИС: Кажите ми.

[1.44] СГ₂: Тешко било испрва три четир године. После кад је већ ојач'ала задруга, онда смо већ добили зрна, толико да смо могли држати свиња и.

[1.45] СГ₁: И вет' било после да које т'е вели земљу натраг.

[1.46] СГ₂: Сад даједу натраг, сад узели смо натраг, а ко ће радити? Млади нет'еду, ни не знаду. Педесет година комунизам био. Нису учили друго. Онда и школе се затвориле, није било веронауке, све је нестало под комунизмом.

Други сегмент [2] представља пример опозитног дискурса, путем којег саговорница негативно вреднује прошлост и њој одговарајући социјални контекст, док садашњост оцењује позитивно. У овом сегменту, наиме, тематизовани су међуетнички односи у селу: за *сад* саговорница везује хармоничне односе у селу, а за *некад* ривалске и конфликтне.

[2] (С 14, 2001; СГ женско, (1940), рођена и удата у Чипу; основна српска вероисповедна и мађарска средња школа, васпитачица)

[2.1] СГ: То је било, кад још, ја сам слушала од моји родитеја да. Ов- овде су живеле нације: Срби, па Немци, Шваби, ми се зовемо, Ш:ваби су они. Мађара није било сила. Ал=

[2.2] ИС: Аха

[2.3] СГ: =је велика мржња била, то сам слушала. Да су наши кад су правили неки бал, неку проводњу, онда Шваби су то т'ели да поквару, да дођу па да се свад'ају ту. А и обратно је било, кад су Шваби правили, кад иде швапска буч'ура онда су наши отишли, ал гледали увек ти Шваби да и, да и потуку. То је велика мржња била. А сад не. Сад је вет' тако нормално стање да да то би требало да се по целим свету шири како се овде=

[2.4] ИС: Аха

[2.5] СГ: =живи, више нација.

[2.6] ИС: Да.

[2.7] СГ: =Врло [врло, врло у слози] смо сад.

[2.8] ИС: [Видела сам.]

Наведене пропозиције представљају идеолошка језгра дискурса старијих Чипљана, која индексирају процес субординације који је прошла чипска заједница током формирања Мађарске као нације-државе. Поред тога, пропозиције које се везују за *некад* и *сад*, могу се посматрати као колективни наративи уз помоћ којих говорници одређују своју перспективу и евалуирају социјалне моделе, процесе и улоге.¹¹ Уколико се социјални модели евалуирају из ауторитарне позиције традиције, говорник ће заступати дискурс носталгије. И обратно, уколико се прошлост оцењује из позиције која се везује за модернизацију, говорник заступа опозитни дискурс. У идеолошком дискурсу старијих Чипљана, као што сам већ нагласила, доминирају дискурси носталгије, у којима или изостаје оријентација ка будућности или је она изражена употребом метафора одумирања (исп. *Све је нестало под комунизмом*, 1.46).

4. Закључак: временска оријентација и идеологија

Претходно изложени примери су јасно показали да је временска оријентација у наративном идентитету неке заједнице повезана с колективном идеологијом до те мере да основни временски маркери и категорије представљају уједно и индексе одређеног идеолошког става. Наиме, идеолошка перспектива говорника у стању је не само да (пре)обликује перцепцију времена већ и да утиче на креирање временских категорија.

У конфабулацији заједничке прошлости свих колектива, прошлост је заступљена као селекција одређених

¹¹ Термин *колективни наратив* је уведен у Илић 2010; односи се на стабилне наративне структуре које имају колективни агенс, које понавља већи број припадника говорне заједнице и имају важну идеолошку функцију фундирања колективне припадности.

хронотопа који представљају дискретну серију „јаких” и важних пунктова у колективном памћењу (исп. Плић 2010). Оцена значаја тих догађаја неће зависити од места које они заузимају у историографији, већ од успостављеног традицијског канона, односа моћи у друштву и заједници и социјалног статуса говорника.

У заједницама које пролазе кроз дубоке структурне и модернизацијске промене, оријентација ка садашњости и будућности је заснована на контрастирању прошлости и садашњости до међусобне искључивости. Интересантно је да и у случају Чиплана, и у случају Арванита и Мексикано заједнице, говорници користе временске маркере – у овом случају деиктике *некад/сад* – као индексе двају социјалних поредака. Дихотомија *некад/сад* је заправо тотализирајућа и есенцијализирајућа: *некад* у случају чипске заједнице реферише на период од досељавања до Другог светског рата – значи период од преко пет векова; *сад* пак реферише на период од Другог светског рата до тренутка говорења – тј. период од шездесет година. Иако су ти периоди међусобно несразмерни и унутар себе неминовно обележени разним фазама које су често контрадикторне, у перцепцији чипских говорника они представљају две упоредиве целине. Контрадикција се одржава упркос евиденцији коју нуде сами говорници, нпр. они истичу да су након Другог светског рата прво створене задруге, одузета је земља власницима, укинута су вероисповедне школе; потом су 90-их укинута задруге и враћена је земља. Међутим, ови супротни социјални процеси су смештени у један јединствени друштвени поредак означен као *сада* (исп. [1]). Оно што у перцепцији самих говорника уједињује хетерогене социјалне процесе у једно доба и поредак заправо је јединствена идеологија: *некад* се везује за ауторитарну идеологију традиције, а *сад* за доба модернизације и нарушавања традицијских норми.

На крају, можемо се запитати какве друштвене промене доводе до овако дубоке дихотомије времена. На основу примера Срба из Чипа, чини се да су то такви сукцесивни друштвени пореци којима се у идеолошком дискурсу одриче могућност континуитета и трансформације,

односно то су такве промене које припадници заједнице доживљавају као идеолошки непомирљиве и међусобно искључиве.

Appendix: конвенције транскрипције

У раду је примењена „вербатим” („реч за реч”) транскрипција, која представља „један-на-један” однос према изговореним речима, тј. покушај да се забележе сви изговорени искази, укључујући и погрешке, преклапања, уздахе итд. Транскрипти су сегментирани према смени говорних субјеката. Поред уобичајених ортографских знакова: зарез (,), тачка (.), знак узвика (!), знак питања (?), наводници („”), користе се и:

- ИС истраживач
- СГ саговорник/саговорница из Чипа
- СГ₁, СГ₂ више саговорника/саговорница
- .. кратка пауза (до 5 секунди)
- ... дужа пауза (до 10 секунди)
- цртица се ставља код недовршених речи, нпр. *ре- рекао је*
- ' мекоћа консонанта (специфичан изговор консонаната *ħ*, *ħ̣*, који се под утицајем мађарског изговарају као палатални пловиви бележим као *t'*, *d'*; такође, бележим и умекашавање африкате *ç* као *ç'*)
- КАП велика слова означавају повишен тон при изговору неке речи, фразе итд.
- ◊ тих изговор
- = говор се аутоматски надовезује на претходни турнус
- ++ неразумљиво
- : продужени изговор гласа
- преклапање у говору
- паралингвистичко понашање се уноси у заграду, нпр. (смех), (јецање), (уздах) итд.

ЛИТЕРАТУРА

- Apor, B. (2004). „The Expulsion of the German Speaking Population from Hungary”. In: Prauser, S., Rees, A. (eds.). *The Expulsion of the „German” Communities from Eastern Europe at the End of the Second World War*. Working Paper HEC No. 2004/1. Florence: European University Institute. 33–45. Available at: www.iue.it/PUB/HEC04-01.pdf.
- Bakhtin, M. M. (1981). *The Dialogic Imagination : Four Essays*. Holquist, M. (ed.). Austin.
- Ćirković, Svetlana (2008). „Expressing Time in the Autobiographical Discourse of Internally Displaced Persons (IDP) from Kosovo and Metohija”. *Balkanica* 39. 199–220.
- Dorian, Nancy, C. (1981). *Language Death: The Life Cycle of a Scottish Gaelic Dialect*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- de Fina, Anna (2003). *Identity in Narrative: A Study of Immigrant Discourse*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Halbwachs, Maurice ([1925] 1950). *La Mémoire collective : ouvrage posthume publié par Mme Jeanne Alexandre née Halbwachs*. Paris : Presses Universitaires de France.
- Halbwachs, Maurice (1999). „Kolektivno i istorijsko pamćenje”. *Reč* 56/2. Beograd: Samizdat B92. 63–82.
- Hall, Stuart (1996). „The Question of Cultural Identity”. In: Hall, Stuart, Held, David, Hubert, Don and Thompson, Kenneth (eds.). *Modernity: An Introduction to Modern Societies*. Cambridge, Mass. and Oxford. 595–634.
- Haviland, William, Prins, Harald, Walrath, Dana, McBride, Bunny (2007). *Cultural Anthropology: The Human Challenge*. Wadsworth Publishing.
- Hill, Jane (1998). „Today there is no respect : Nostalgia, 'respect', and oppositional discourse in Mexicano (Nahuatl) language ideology”. In: Schieffelin, B., Woolard, K., and Kroskrity, P. (eds.). *Language ideologies: Practice and theory*. New York: Oxford University Press. 68–86.
- Ilić, Marija (2008). „Oral History: From Autobiographical to 'Collective' Narrative – Serb Oral Discourse on the Expulsion of Germans from Hungary”. In: Dahmen, W., Himstedt-Vaid, P., Ressel, G. (eds.). *Grenzüberschreitungen. Traditionen und Identitäten in Südosteuropa*. Festschrift für Gabriella Schubert. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. 189–203.
- Ilić, Marija (2010). „Those were all Serbian villages by the Danube: The Concept of Space in Collective Narratives of the Serbs in Hungary”. In: Voss, Christian (Ed.). *Ottoman and Habsburg*

- Legacies in the Balkans. Language and Religion to the North and to the South of the Danube.* München: Verlag Otto Sagner. 265–289.
- Kořakowski, Leszek (1995). „Über kollektive Identität”. In: Michalski, K. (Hrg.). *Identität im Wandel. Castalegandolfo-Gespräche 1995.* Stuttgart: Klett-Cotta. 47–60.
- Linde, Charlotte (1993). *Life Stories. The Creation of Coherence.* Oxford University Press.
- Nepszámlálás [Попис становништва] 2001. <http://www.nepszamlalas.hu/index.html>.
- Pesty, Frigyes ([1864] 1984). *Pesty Frigyes kéziratosa helynévtárából Pest-Pilis-Solt vármegye és kieğészítések.* Szentendre.
- Petrović, Tanja (2009). *Srbi u Beloj Krajini : Jezička ideologija u procesu zamene jezika.* Beograd: Balkanološki institut SANU – Založba ZRC.
- Polanyi, Livia (1984). „Što nam mogu reći priče o svijetu svojih pripovedača”. *Revija. Časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja* 2/XXIV „Pričanje u svakodnevnicu”. Osijek. 79–96.
- Polanyi, Livia (1985). *Telling the American Story: A Structural and Cultural Analysis of Conversational Storytelling.* Norwood, NJ: Ablex.
- Tsitsipis, Lukas (1997). „The construction of an 'outsider's voice' by low-proficiency speakers of an Albanian variety (Arvanitika) in Greece: language and ideology”. *International Journal of the Sociology of Language* 126. 105–121.
- Tsitsipis, Lukas (1998). *A Linguistic Anthropology of Praxis and Language Shift: Arvanitika (Albanian) and Greek in Contact.* Oxford University Press.
- Tsitsipis, Lukas (2003). „Implicit linguistic ideology and the erasure of Arvanitika (Greek–Albanian) discourse”. *Journal of Pragmatics* 35. 539–558.
- Tsitsipis, Lukas (2004). „A sociolinguistic application of Bakhtin's authoritative and internally persuasive discourse”. *Journal of Sociolinguistics* 8/4. 569–594.
- Verschueren, Jef (1999). *Understanding Pragmatics.* Oxford University Press.
- Vučković, Marija (2004). „Kajkavci u Banatu: lingvistička situacija i polna diferencijacija”. U: Sikimić, B. (ur.). *Скривене мањине на Балкану.* Београд. 199–215.
- Weinreich, Uriel (195). *Languages in contact.* Columbia University Press.
- Wodak, Ruth, de Cillia, Rudolf, Reisigl, Martin, Liebhart, Karin (2009). *The Discursive Construction of National Identity* (second edition [1999]). Edinburgh University Press.

- Илић, Марија (2010). *Усмени дискурс Срба из Чупа у Мађарској: између колективног и индивидуалног*. Докторска дисертација. Филолошки факултет Универзитета у Београду.
- Златановић, Сања (2003). *Свадба – прича о идентитету. Врање и околина*. Београд.
- Крел, Александар (2004). „Путеви трансформације традиционалних дечијих игара Срба у Темишвару”. *Гласник Етнографског института* 52. 91–108.
- Маловић, Гојко (2006). *Оптирање Срба у Мађарској : 1920–1931*. Докторска дисертација. Београд.
- Матица венчаних. Протокол венчаних цркве храма св. Велико-мученика Стевана Дечанског у Чупу, 1806-*.
- Прелић, Младена (1995). *Срби у селу Ловри у Мађарској током двадесетог века*. Будимпешта.
- Рикер, Пол ([1992] 2004). *Сопство као други*. [Прво издање на француском 1990.] Никшић – Београд: Јасен.

Marija Ilić

TEMPORAL ORIENTATION AND IDEOLOGY:
THE CASE OF THE NARRATIVE IDENTITY OF THE SERBS
FROM HUNGARY

Summary

The aim of this paper is to shed some light upon collective ideology which influenced the creation of basic temporal categories and temporal orientation among the Serbs from Szeged in Hungary. Namely, the community has undergone profound social changes since the WWII, which called into question its survival, e.g. predominance of inter-ethnic marriages and language shift from Serbian to Hungarian. Consequently, the older interlocutors from Szeged use deictics *then/now* as the principal temporal markers, whereby *then* refers to the period from the community settling in Hungary (XVth C) up to the WWII, i.e. period of five centuries, and *now* refers to the period from the WWII up to the present moment of talking, i.e. period of sixty, seventy years. These deictics actually denote collective time – i.e. the time with the Szeged collective as its main actor – and at the same time they serve as indexes of two social orders which oppose one another. These periods and orders are naturally heterogeneous themselves, however ideology bonds and confronts them: *then* indexes the authoritarian ideology of tradition whereas *now* indexes the period of modernisation and fading tradition.